

1-Mavzu: Pedagogika tarixi fan sifatida. Ibtidoiy jamoada tarbiya. Eng qadimgi davrlardan VII asrgacha ta'lim tarbiya va pedagogik fikrlar.

Mashg'ulot rejasi:

1. "Pedagogika tarixi" fanining maqsad va vazifalari. "Pedagogika tarixi" fani g'oyalarining kishilik jamiyati taraqqiyoti bilan o'zaro aloqadorligi.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'lim-tarbiya jarayonida milliy meros, pedagogik qadriyatlardan samarali foydalanishning ijtimoiy ahamiyati haqida.
3. Ta'lim-tarbiya va pedagogika tarixini davrlashtirish muammolari.
4. Eng qadimgi davrlardan VII asrgacha ta'lim-tarbiya va pedagogik fikrlar taraqqiyoti.
5. Eng qadimgi yozma manbalarda ta'lim-tarbiya masalalarining yoritilishi. **Adabiyotlar:**

1. Хошимов К., Нишонов С., Иномова М., Хасанов Р. Педагогика тарихи. – Т.: Ўқитувчи, 1996.
2. Hoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. – T.: O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2005.
3. Xasanboyev J, To'raqulov X., Xaydarov M., Hasanboyeva O. Pedagogika fanidan izohli lug'at. – T.: Fan va texnologiya, 2008.
4. Niyozov G'., Axmedova M. Pedagogika tarixidan seminar mashg'ulotlari. – T.: NOSHIR, 2011.
5. Нишонов С. Комил инсон тарбияси. – Т.: Истиқлол, 2003.
6. Ma'naviyat yulduzlari (Markaziy Osiyolik mashhur siymolar, allomalar, adiblar). – T.: A.Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 1999.

"Pedagogika tarixi" fanining maqsad va vazifalari. Pedagogika tarixi fani g'oyalarining kishilik jamiyati taraqqiyoti bilan o'zaro aloqadorligi.

"Pedagogika tarixi" faning maqsadi – eng qadimgi zamonlardan to hozirgi kungacha turli tarixiy davrlarda tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar taraqqiyotini tizimli yondashuv asosida o'rganishdan iborat.

Maktab va pedagogika ko'p asrlik tarixiy yo'lni bosib o'tgan. Mazkur davrda pedagogika fani ko'plab g'oyalar va kontseptsiyalar bilan boyib bordi. "Pedagogika tarixi" faning predmeti - eng qadimgi zamonlardan to hozirgi kungacha tarbiya, maktab va pedagogik fikrlarning rivojlanish jarayoni.

"Pedagogika tarixi" fanining vazifalari:

- 1) milliy o'z-o'zini anglash, kasbiy rivojlanish bilan bog'liqlikda umumiy va pedagogik madaniyatni shakllantirish;
- 2) pedagogik fikrlar rivojini tahlil etish va tizimlashtirish;
- 3) pedagogik g'oyalarni tahlil etish asosida ularni o'quv-tarbiya jarayoniga tatbiq etish.

Pedagogika tarixini o'rganish manbalari:

- 1) arxeologik yodgorliklar;
- 2) qo'lyozmalar;
- 3) xalq og'zaki ijodi;
- 4) adabiy yodgorliklar;
- 5) hujjatlar;
- 6) badiiy adabiyot;

- 7) memuarlar;
- 8) Sharq va G'arb mutafakkirlarining asarlari.

Tarbiya insonning aqliy va axloqiy jihatdan tarkib topa borishiga ta'sir etgan bo'lsa, insonning shakllana borishi ham o'z navbatida kishilik jamiyatining qaror topa borishiga yordam bergan. Xullas, tafakkur yurita olish qobiliyatiga ega bo'lgan inson kamolotining ta'minlanish jarayoni hamda jamiyatning ijtimoiy taraqqiyoti o'zaro uzviy aloqada shakllangan. Mazkur tarixiy jarayon mohiyatini bilish bizga inson tafakkurining juda uzoq davr va murakkab sharoitlarda shakllana borganligidan dalolat beradi.

Ma'lumki, kishilik jamiyatining vujudga kelishi jarayonida inson ham biologik jihatdan, ham ijtimoiy jihatdan takomillashib borgan. Dastlabki diniy e'tiqodlar, eng oddiy ixtirolarning takomillashib borishi kabi holatlar inson ongining ham shakllanib borishiga turtki bo'ldi. Bu jarayon minglab yillarni o'z ichiga olgan bo'lib, ana shu davrda inson ongi shakllanishining asosi sifatida qabul qilingan xulq-odob qoidalari, ijtimoiy talablar yuzaga kelgan. Ushbu talablar muayyan davrda yaratilgan yodgorliklarining asosiy mazmuni va mohiyatini tashkil etadi.

Eng qadimgi kishilarga xos bo'lgan xislatlar, ularning dastlabki, oddiy istaklari, orzu-umidlari qadimgi eposlarda aks etgan afsonaviy obrazlar hamda qahramonlar qiyofasida o'z ifodasini topgan. Ruhga sig'inish (onimizm), ajdodlar ruhiga sig'inish (totemizm), sehrgarlik kabi diniy e'tiqodlar va marosimlar yoritilgan afsona va rivoyatlarda eng qadimiy ajdodlarimizning tafakkur dunyosi aks etgan. Ammo bu rivoyat va afsonalar ham massaget, sak, xorazmiy, so'g'd hamda parfiyanlar yashagan davrlar ruhini ifoda etadi, xolos.

Eng qadimgi madaniy boyliklarimizni o'rganishda quyidagi uch guruhga ajratilgan manbalarga tayanamiz:

Arxeologik qazilmalar natijasida topilgan ko'rgazmali ashyolar.

Xalq og'zaki ijodi materiallari hamda yozma manbalar.

Buyuk adiblar, allomalarning ijodiy merosi.

Ma'lumki, ibtidoiy kishilar mehnat faoliyati jarayonida o'z ehtiyojlarini qondirgan va bu jarayon yosh avlodda ham mehnat qilish, amaliy faoliyatni yo'lga qo'ya olish borasidagi nazariy bilim, ko'nikma va malakalarni hosil qilishga zamin hozirlagan. Mehnat faoliyatini tashkil etish jarayoni dastlabki paytlarda butun ijtimoiy hayotni yo'lga qo'yish negizida amalga oshirilgan bo'lsa, keyinchalik tarbiya inson faoliyati asosiy jihati, ijtimoiy ongni shakllantirishning muhim omiliga aylandi. Dastlabki urug'chilik jamiyatidan oldin ham inson yashash uchun kurashgan, mazkur davrda urug'ning barcha a'zolari jamoa bo'lib harakat qilganlar. Keyinroq kishilar mehnat faoliyatini jamoa a'zolarining yosh jihatlariga ko'ra quyidagi uch guruh asosida tashkil etganlar.

-bolalar va o'smirlar;

-ijtimoiy hayot va mehnatda to'la ishtirok etuvchilar;

-keksalar.

Ibtidoiy jamiyatda bola o'zi uddalay oladigan faoliyatning tashkil etilishida bevosita ishtirok etib, hayot kechirish va mehnat qilish ko'nikmalarini o'zlashtirgan. Bu holat og'ir sharoitda kechgan. O'g'il bolalar erkaklar bilan ov qilish, qurol yasash kabi yumushlarni bajarsalar, qizlar ayollar tomonidan bajariladigan mehnat sirlarini o'zlashtirar edilar. Hech

qayyerda yozilmagan odat va an'analarga ko'ra, yosh bolalar keksalar nazorati ostida ma'lum tajribalarga ega bo'lardilar. Bola ma'lum tayyorgarliklardan so'ng maxsus sinovlardan o'tib, amaliy faoliyatda faol ishtirok eta olish huquqini qo'lga kiritar edi. Ushbu an'ana, ya'ni, bolalarni ma'lum yoshgacha enaga yoki murabbiyga topshirish yaqin davrlargacha saqlanib qolgan, hatto hozirgi kunda ham ko'zga tashlanadi.

Urug'chilik jamoasi bosqichida esa bolalar mehnatining ko'lami kengayib, kasb-hunar faoliyatining turlari ko'payib boradi. Tajribali kishilar bolalarni tarbiyalash bilan birga ularni yozishga ham o'rgata boshlaydilar. Asta-sekin harbiy tarbiyaning boshlang'ich ko'rinishlari yuzaga kela boshlaydi. Bolalarga harbiy san'at sirlarini o'rgatish ancha murakkab ish bo'lib, ushbu tarbiyani tashkil etish maxsus bilim hamda tayyorgarlikka ega bo'lishni taqozo etar edi. Shu bois maxsus harbiy bilim va tayyorgarlikka ega bo'lgan kishilar bolalarga bu boradagi bilimlarni berish jarayoniga jalb etila boshladilar.

Jamiyatning ijtimoiy jihatdan taraqqiy eta borishi bolalarga dalalarni o'lchash, suv toshqinlarining oldini olish, kishilarni turli kasalliklardan davolash usullariga oid bilimlarni berishga bo'lgan ehtiyojni yuzaga keltirdi. Mazkur ehtiyojni qondirish yo'lidagi harakatning tashkil etilishi natijasida turli maktablar faoliyat yurita boshladi. Maktablarda asosiy e'tibor bolalarga og'zaki bilimlar berish bilan birga ularda yozuv ko'nikmalarining shakllantirilishiga qaratildi. Dastlab suratkashlik rivojlanib, piktografik xat paydo bo'lgan bo'lsa, keyinchalik qo'shni mamlakatlardan kirib kelgan harflar yordamida yozish usuli paydo bo'ladi va bu usul tez tarqala boshlaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'lim-tarbiya jarayonida milliy meros, pedagogik qadriyatlardan samarali foydalanishning ijtimoiy ahamiyati haqida.

2020 yil 2 noyabr kuni Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida mamlakatimizda ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish masalalari muhokamasi bo'yicha videoselektor yig'ilishi bo'lib o'tdi. Davlatimiz rahbari O'qituvchi va murabbiylar kuni munosabati bilan soha vakillariga yo'llagan tabrik nutqida ta'kidlaganidek, taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham ilm-fan, ta'lim va tarbiyadir. Shuning uchun ham, O'zbekistonda ta'lim tizimini kompleks rivojlantirish, malakali kadrlar tayyorlash maqsadlariga katta kuch va mablag'lar yo'naltirilmoqda. Maktabgacha ta'lim, maktab va oliy ta'lim tizimlari, ilmiy-tadqiqot muassasalari faoliyatida sifat o'zgarishlari ro'y bermoqda.

– Biz ustozni otaday ulug' deb bilgan, doimo ardoqlagan ma'rifatparvar xalqning vakillarimiz. Men ham o'qituvchi, muallim deganda o'zim uchun eng aziz va hurmatli bo'lgan, ziyoli va zamonaviy, samimiy va mehribon insonlarni tasavvur qilaman. Chunki hammamizga ham shu muallim saboq va ta'lim berib, mehribon ota-onalarimiz qatorida tarbiyalagan, – dedi davlat rahbari yig'ilish avvalida. – Bugungi kunda O'zbekistonning yangi taraqqiyot davri poydevorini yaratyapmiz. Bunda bizning eng yaqin ko'makchilarimiz ustoz va murabbiylar, ilmiy va ijodkor ziyolilardir. Har bir oila, har bir bola hayoti maktab bilan bog'langani, bu masala davlatning, jamiyatning eng muhim ishi ekani ta'kidlandi.

– Hammamiz aziz farzandlarimiz hayoti va taqdirini o'qituvchi va murabbiylarga ishonib topshiramiz. Mana shunday beqiyos boylik posbonlari, kelajak bunyodkorlari bo'lgan bu mo'tabar zotlarga munosib hurmat-ehtirom ko'rsatishimiz kerak, – dedi Prezident.

Yig'ilishda bugungi modernizatsiya jarayonlari, islohot va o'zgarishlar natijadorligi maktab ta'limiga, yangi avlod kadrlarini etishtirish masalasiga borib taqalayotgani qayd etildi. Shu bois maktab direktorlari va muallimlarga ko'p narsa bog'liq. Ular qishloq va shaharlarda ta'lim-tarbiya, madaniyat va ma'naviyat tarqatadigan fidoyi kishilardir. Maktablar nafaqat ta'lim maskani, balki mahallaning madaniy, intellektual markazi bo'lishi zarur. Ma'lumki, mamlakatimiz ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish, ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish maqsadida Prezident farmoni loyihasi ishlab chiqildi. Mazkur hujjat regulation.gov.uz portaliga qo'yilib, barcha hududlarda, mahalliy kengashlarda va maktab jamoalarida ota-onalar ishtirokida keng muhokama qilindi. Farmon loyihasida ta'limdagi hozirgi muammolarni hal qiladigan, yaqin besh yilda natijasini ko'rsatadigan va keyingi taraqqiyot darajasini belgilab beradigan maqsadlar qamrab olingan.

Jumladan, jamiyatda muallimning obro'-e'tibori va maqomini ko'tarish, o'quv dasturlari va metodikasini to'liq qayta ko'rib chiqish, maktabni ta'limning keyingi bosqichlari bilan uzviy bog'lash, o'qituvchilarni ortiqcha qog'ozbozlikdan xalos etib, o'z ustida ko'proq ishlashi uchun sharoit yaratish va shuni rag'batlantirish, maktab infratuzilmasi va undagi ma'naviy muhitni yaxshilash kabi masalalarning echimlari aniq belgilab berilmoqda. Eng asosiysi, joylardagi rahbarlarning, shuningdek, mahalliy kengashlarning ushbu muhim masalaga yondashuvi va e'tiborini tubdan o'zgartirish, ularning mas'uliyati, javobgarligi va hisobdorligi mexanizmlari kiritilmoqda. Yig'ilishda ta'lim sohasidagi muammolar, ularni hal etib, ta'lim sifatini oshirishga oid vazifalar muhokama qilindi. Davlatimiz rahbari avvalo maktablarda o'quv yuklamasi va darslar sonini qayta ko'rib chiqish, o'quvchilarni faqat yodlashga emas, balki fikrlashga chorlaydigan metodika yaratish zarurligini ta'kidladi.

Bu borada Finlyandiya tajribasi misol qilib keltirildi. Ushbu mamlakat umumiy savodxonlik, tabiiy fanlar va matematika bo'yicha dunyoda eng ilg'orlardan biri.

– Maktabda o'qitish metodikasi o'zgarmasa, ta'lim sifati ham, mazmuni ham, muhit ham o'zgarmaydi, – dedi Shavkat Mirziyoyev.

Dunyodagi zamonaviy o'quv dasturlari, o'qitish metodikalarini o'rganib, yurtimiz umumta'lim maktablarida joriy qilish muhimligi ta'kidlandi. Xalq ta'limi vazirligiga ushbu tajriba asosida Milliy o'quv dasturini ishlab chiqib, 2021/2022 o'quv yilidan boshlab ta'lim jarayoniga sinov tariqasida tatbiq etish vazifasi qo'yildi. Yangi metodikani samarali yo'lga qo'yish uchun barcha maktab o'qituvchilari videoaloqa orqali xorijiy mutaxassislar ishtirokida o'qitiladi. Eng muhimi, bu jarayonlarga pedagogika yo'nalishidagi universitet va institutlar ham jalb qilinib, pedagog kadrlar tayyorlash metodikasi ham yangilanadi.

Mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2021 yil 22 dekabrda O'zbekiston Islom sivilizatsiyasi markazi quriladigan hududga tashrif buyurib, qurilish ishlari bilan yaqindan tanishdi.

Davlat rahbari markazni pardoqlash va jihozlashni takomillashtirish bo'yicha ko'rsatmalar berdi. Ko'rgazmalar zalida O'zbekiston tarixi davrlar bo'yicha, har bir asr, har bir allomaga oid manbalar va ashyolar asosida namoyish etilishi zarurligini ta'kidladi. Prezident qurilish jarayoni bilan tanishdi. Ko'rgazmalar zalida O'zbekiston tarixi davrlar bo'yicha, har bir asr, har bir allomaga oid manbalar va ashyolar asosida namoyish etilishi zarurligini ta'kidladi.

“Hamma o'z tarixini ulug'laydi. Lekin bizning mamlakatimizdagidek boy tarix, bobolarimizdek buyuk allomalar hech qayerda yo'q. Bu merosni chuqur o'rganishimiz, xalqimizga, dunyoga etkaza bilishimiz kerak. Bu markazga kelgan odam tariximiz haqida to'la tasavvurga ega bo'lishi, katta ma'naviyat olib ketishi zarur” dedi Mirziyoyev. Prezident 2021 yil

15 iyun kuni O'zbekiston Islom sivilizatsiyasi markazi quriladigan hududga tashrif buyurib, uning poydevoriga tamal toshi qo'ygan edi. Bugungi kunda bino konstruksiyalari qad ko'tarib, qurilish ishlari jadal davom etmoqda. Uch qavatli markaz qadimiy madrasalar uslubida quriladi. Binoning simmetrik markaziga Usmon Qur'oni qo'yiladi. Ikkinchi qavatda kutubxona, anjumanlar va ko'rgazma zallari bo'ladi. Uchinchi qavat axborot-resurs markazi, ilmiy kafedralar va boshqa xonalarni o'z ichiga oladi.

Pedagogika tarixini davrlashtirish muammosi

Pedagogika tarixini davrlashtirishga doir xilma-xil yondashuvlar mavjud. So'nggi yillarda O'zbekistonda pedagogika tarixini o'rganishga doir eng keng tarqalgan davrlashtirish o'zida quyidagi bosqichlarni aks ettiradi:

- 1) eng qadimgi davrlardan O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgunga qadar;
- 2) mustaqillikka erishilgandan to hozirgi kungacha O'zbekistonda pedagogik fikrlar rivoji;
- 3) jahon pedagogik fikrlari rivoji (eng qadimgi davrlardan hozirgi kungacha).

Pedagogika tarixini insoniyat tarixi bilan bog'liqlikda o'rganish maqsadida quyidagi tarzda davrlashtirish maqsadga muvofiq:

- 1) Eng qadimgi davrlardan VII asrgacha ta'lim-tarbiya va pedagogik fikrlar;
- 2) VII asrdan XIV asrning birinchi yarmigacha O'rta Osiyoda tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar;
- 3) XIV asrning ikkinchi yarmi va XVI asrda Movaraunnahrda tarbiya va maktab va pedagogik fikrlar;
- 4) XVII asrdan XIX asrning yarmigacha tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar rivoji;
- 5) XIX asrning 2-yarmi – XX asr boshida Turkiston o'lkasida tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar;
- 6) 1917-1991 yillarda O'zbekistonda ta'lim tizimi va pedagogik fikrlar rivoji;
- 7) Mustaqil O'zbekistonda ta'lim tizimi. Mustaqillik yillarida pedagogik fikrlar rivoji;

Eng qadimgi davrlardan VII asrgacha ta'lim-tarbiya va pedagogik fikrlar taraqqiyoti.

Hozirgi o'zbek xalqining ajdodlari bundan bir necha ming yillar oldin yashagan bo'lib, ular yuksak va o'ziga xos madaniyatni vujudga keltirishda juda katta va mashaqqatli yo'lni bosib o'tgan. Dastlabki tosh qurollaridan tirikchilik uchun foydalanish, ancha takomillashgan mehnat qurollarini yasash, urug'chilik davriga kelib, xo'jalik hayoti va madaniy taraqqiyotda erishilgan yutuqlarni o'z ichiga olgan davrgacha bo'lgan tariximiz ota-bobolarimizning boy qadimiy madaniyatga ega bo'lganligidan dalolat beradi.

Eramizdan avvalgi birinchi ming yillikda Baqtriya, Xorazm, So'g'diyona, Marg'iyona, Parfiya hamda Parkana kabi davlatlarida turli qabila va elatlar yashagan. Ular saklar, massagetlar, so'g'diyonalar, xorazmiylar, baxtarlar, chochliklar, parkanaliklar kabi qabila va urug'lardan iborat bo'lib, hozirgi Markaziy Osiyo hududida yashovchi xalqlarning ajdodlari hisoblanadilar. Ushbu elatlar yashagan hududlarda o'ziga xos madaniy an'analar tarkib topa borgan. Masalan, eramizdan oldingi asrning birinchi yarmida qadimiy davlatlar: Baqtriya va So'g'diyona, Marg'iyona, Xorazm, Parkana, Parfiya kabi o'lkalarda xalq xo'jaligining turli sohalarida rivojlanish va taraqqiyot ro'y bergan. Eramizdan oldingi IX-VI asrlarda paydo bo'lgan Ahmoniylar, eramizdan avvalgi III asr o'rtalarida tashkil topgan Grek-Baqtriya, eramizning I asrida tashkil topgan Kushonlar, eramizning V asrda yuzaga kelgan Eftalitlar, so'ngra Sosoniylar va nihoyat Turk hoqonligi davlatlarida ijtimoiy madaniyat yuksala bordi. Ajdolarimiz tomonidan qo'lga kiritilgan qadimiy madaniyati tarkibidan ta'limtarbiyaga oid merosi ham alohida o'rin olgan. Zero, hozirgi turkiy va forsiyzabon xalqlarning bizgacha etib kelgan muhim arxeologik topilmalari, tarixchilar, adabiyot va san'at namoyandalarining ijodiy

merosi, san'at va adabiy asarlarning namunalari buning dalilidir. Bunday muhim manbalar sirasiga yunon olimlari Gerodot, Suqrot, Plutarx, Polienlarning tarixiy, geografik hamda axloqiy asarlari, allomalarimiz Abu Rayhon Beruniy, Mahmud Qoshg'ariy, faylasuf, sharqshunos va tarixchi olimlar: Ye.E.Bertels, S.P.Tolstov, V.V.Braginskiy, I.M.Mo'minov, B.Gafurov, I.V.Stebleva, A.O.Makovelskiy, Y. Jumaboev, M.IShoqov, adabiyotshunoslar A.Qayumov, N. Mallaev, N.Rahmonov, pedagog-olimlar O'.Aleuov, M.Orifiy va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar kiradi.

Eng qadimgi tarbiya haqidagi yodgorliklar bizgacha bevosita etib kelmagan. Turkiy va forsiyzabon xalqlarning hayot kechirish san'ati, donolik majmuasi sifatida yuzaga kelib, borliqqa amaliy munosabatda bo'lishning namunasi tarzida e'tirof etilgan ma'naviy madaniyat yodgorliklari qadimgi grek tarixchisi Gerodotning Tarix, Strabonning Geografiya hamda Mahmud Qoshg'ariyning Devonu lug'atit-turk kabi asarlari, shuningdek, Urxun-yenisey bitiklari kabi adabiy-tarixiy manbalarda saqlangan va ular orqali bizgacha etib kelgan. Ushbu yodgorliklar mohiyatini o'rganish insonning shakllanishida moddiy va ma'naviy madaniyat qay darajada katta rol o'ynaganligidan dalolat beradi. Xususan, tarbiya insonning aqliy va axloqiy jihatdan tarkib topa borishiga ta'sir etgan bo'lsa, insonning shakllana borishi ham o'z navbatida kishilik jamiyatining qaror topa borishiga yordam bergan. Xullas, tafakkur yurita olish qobiliyatiga ega bo'lgan inson kamolotining ta'minlanish jarayoni hamda jamiyatning ijtimoiy taraqqiyoti o'zaro uzviy aloqada shakllangan. Mazkur tarixiy jarayon mohiyatini bilish bizga inson tafakkurining juda uzoq davr va murakkab sharoitlarda shakllana borganligidan dalolat beradi. Ma'lumki, kishilik jamiyatining vujudga kelishi jarayonida inson ham biologik jihatdan, ham ijtimoiy jihatdan takomillashib borgan.

Dastlabki diniy e'tiqodlar, eng oddiy ixtirolarning takomillashib borishi kabi holatlar inson ongining ham shakllanib borishiga turtki bo'ldi. Bu jarayon minglab yillarni o'z ichiga olgan bo'lib, ana shu davrda inson ongi shakllanishining asosi sifatida qabul qilingan xulq-odob qoidalari, ijtimoiy talablar yuzaga kelgan. Ushbu talablar muayyan davrda yaratilgan yodgorliklarining asosiy mazmuni va mohiyatini tashkil etadi. Eng qadimgi kishilarga xos bo'lgan xislatlar, ularning dastlabki, oddiy istaklari, orzu-umidlari qadimgi eposlarda aks etgan afsonaviy obrazlar hamda qahramonlar qiyofasida o'z ifodasini topgan. Ruhga sig'inish (onimizm), ajdodlar ruhiga sig'inish (totemizm), sehrgarlik kabi diniy e'tiqodlar va marosimlar yoritilgan afsona va rivoyatlarda eng qadimiy ajdodlarimizning tafakkur dunyosi aks etgan. Ammo bu rivoyat va afsonalar ham massaget, sak, xorazmiy, so'g'd hamda parfiyanlar yashagan davrlar ruhini ifoda etadi, xolos.

Eng qadimgi madaniy boyliklarimizni o'rganishda quyidagi uch guruhga ajratilgan manbalarga tayanamiz: 1. Arxeologik qazilmalar natijasida topilgan ko'rgazmali ashyolar. 2. Xalq og'zaki ijodi materiallari hamda yozma manbalar. 3. Buyuk adiblar, allomalarning ijodiy merosi. Ma'lumki, ibtidoiy kishilar mehnat faoliyati jarayonida o'z ehtiyojlarini qondirgan va bu jarayon yosh avlodda ham mehnat qilish, amaliy faoliyatni yo'lga qo'ya olish borasidagi nazariy bilim, ko'nikma va malakalarni hosil qilishga zamin hozirlagan. Mehnat faoliyatini tashkil etish jarayoni dastlabki paytlarda butun ijtimoiy hayotni yo'lga qo'yish negizida amalga oshirilgan bo'lsa, keyinchalik tarbiya inson faoliyati asosiy jihati, ijtimoiy ongni shakllantirishning muhim omiliga aylandi. Dastlabki urug'chilik jamiyatidan oldin ham inson yashash uchun kurashgan, mazkur davrda urug'ning barcha a'zolari jamoa bo'lib harakat qilganlar. Keyinroq kishilar mehnat faoliyatini jamoa a'zolarining yosh jihatlariga ko'ra quyidagi uch guruh asosida tashkil etganlar. a) bolalar va o'smirlar; v) ijtimoiy hayot va mehnatda to'la ishtirok etuvchilar; s) keksalar. Ibtidoiy jamiyatda bola o'zi uddalay oladigan faoliyatning tashkil etilishida bevosita ishtirok etib, hayot kechirish va mehnat qilish ko'nikmalarini o'zlashtirgan. Bu holat og'ir sharoitda kechgan. O'g'il bolalar erkaklar bilan ov qilish, qurol yasash kabi yumushlarni bajarsalar, qizlar ayollar tomonidan bajariladigan mehnat sirlarini o'zlashtirar edilar. Hech qayerda yozilmagan odat va an'analarga ko'ra, yosh bolalar keksalar nazorati ostida ma'lum tajribalarga ega bolardilar. Bola ma'lum

tayyorgarliklardan so'ng maxsus sinovlardan o'tib, amaliy faoliyatda faol ishtirok eta olish huquqini qo'lga kiritar edi. Ushbu an'ana, ya'ni, bolalarni ma'lum yoshgacha enaga yoki murabbiyga topshirish yaqin davrlargacha saqlanib qolgan, hatto hozirgi kunda ham ko'zga tashlanadi. Urug'chilik jamoasi bosqichida esa bolalar mehnatining kolami kengayib, kasb-hunar faoliyatining turlari ko'payib boradi. Tajribali kishilar bolalarni tarbiyalash bilan birga ularni yozishga ham o'rgata boshlaydilar. Asta-sekin harbiy tarbiyaning boshlang'ich ko'rinishlari yuzaga kela boshlaydi. Bolalarga harbiy san'at sirlarini o'rgatish ancha murakkab ish bo'lib, ushbu tarbiyani tashkil etish maxsus bilim hamda tayyorgarlikka ega bo'lishni taqozo etar edi. Shu bois maxsus harbiy bilim va tayyorgarlikka ega bo'lgan kishilar bolalarga bu boradagi bilimlarni berish jarayoniga jalb etila boshladilar. Jamiyatning ijtimoiy jihatdan taraqqiy eta borishi bolalarga dalalarni o'lchash, suv toshqinlarining oldini olish, kishilarni turli kasalliklardan davolash usullariga oid bilimlarni berishga bo'lgan ehtiyojni yuzaga keltirdi. Mazkur ehtiyojni qondirish yo'lidagi harakatning tashkil etilishi natijasida turli maktablar faoliyat yurita boshladi. Maktablarda asosiy e'tibor bolalarga ogzaki bilimlar berish bilan birga ularda yozuv ko'nikmalarining shakllantirilishiga qaratildi. Dastlab suratkashlik rivojlanib, piktografik xat paydo bo'lgan bo'lsa, keyinchalik qo'shni mamlakatlardan kirib kelgan harflar yordamida yozish usuli paydo bo'ladi va bu usul tez tarqala boshlaydi. Eramizdan oldingi ming yillik o'rtalarida oromiy, Aleksandr Makedonskiy istilosidan so'ng esa yunon, shuningdek, forsiy mixxat yozuvlari ham ma'lum vaqtlarda qo'llanilib kelgan.

2. Eramizdan avvalgi birinchi ming yillikda Baqtriya, Xorazm, Sug'diyona, Marg'iyon, Parfiya, Zarafshon vohalari, Parkana kabi o'lkalarda turli qabila va elatlar yashagan. Bular hozirgi o'zbek xalqining "ildizi" hisoblangan sak-massagetlar, sug'diyonlar, xorazmiylar, baxtarlar, chochliklar va parkanaliklar kabi qabila va elatlar edi. Keyinchalik ular o'zaro va boshqa ko'p qabila va urug'lar bilan birlashib ketrgan va hozirgi Markaziy Osiyo hududidagi xalqlarning ajdodlaridir

Bu elatlar yashagan hududlarda o'ziga xos madaniy an'analar tarkib topa borgan. Masalan, eramizdan oldingi birinchi asrning birinchi yarmida qadimiy davlatlar –Baqtriya, Xorazm, Parkana, Parfiya, kabi o'lkalarda xalq xo'jaligining turli sohalaridagi rivojlanish bilan birga madaniyat ham o'ziga xos taraqqiyot yo'lini bosib o'tdi. Bu taraqqiyot eramizdan oldingi IX-VI asrlarda paydo bo'lgan ahamoniylar hukmronligi keyinroq eramizdan avvalgi III asr o'rtalarida tashkil topgan grek-baqtriya davlati, eramizning birinchi asrida kushonlar davlati V asrda eftali Eftalitlar hukmronligi so'ngra sosoniylar imperiyasi va nihoyat, turk xoqonligi davlatlarini o'z ichiga oladi.

Ajdodlarimizning bu qadimiy madaniyatiga ta'lim –tarbiyaga oid boy merosi ham kiradi. Zero, hozirgi turkiy va forsiy-zabon xalqlarning bizgacha etib kelgan muhim arxeologik topilamalari, tarixchilar- adabiyot va san'at namoyandalarining ijodiy merosi, san'at va adabiyot namunalari buning dalillaridir.

Tadqiqotchilar tomonidan qayd etilgan ma'lumotlarga qaraganda, eng qadimgi tarbiya haqidagi yodgorliklar bizgacha bevosita etib kelmagan.

Eramizdan oldingi birinchi ming yillik o'rtalariga kelib, oromiy yozuvi negizida Avesto, Xorazm, So'g'd, Kushon, Run (Urxun-yenisey), uyg'ur va boshqa yozuvlar paydo bo'ladi va ta'lim-tarbiyaning rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ana shu davrga kelib, ibtidoiy jamoa bo'lib yashash an'anasi asta-sekin rivojlana bordi, jahon madaniyatida insoniyat tarixida muhim ahamiyatga ega bo'lgan kashfiyotlar yaratildi. Xitoyda qog'ozning ixtiro etilishi, Hindistonda hisoblash, o'nlik sonlar tizimining paydo bo'lishi, Mesopotamiyada er kurrasining 154 graduslarga, sutkani soatlarga, minut va sekundlarga bo'lishning o'ylab topilishi, Markaziy Osiyoda O'rta dengiz bilan Hindistonni o'zaro bog'lovchi karvon yo'lining vujudga kelishi, keyinchalik Xitoydan Markaziy Osiyo orqali O'rta dengizga Buyuk ipak yo'lining ochilishi kabi voqealar mazkur hududlarda yashovchi xalqlar madaniyatining rivojlanishi va yozuvning tarqalishiga sabab bo'ladi. Demak,

eramizning boshlarida hozirgi Markaziy Osiyo hududida biz yuqorida sanab o'tgan oromiy, yunon va forsiy mixxat alifbosi asosida shakllangan Xorazm, So'g'd, Baqtriya yozuvlari qo'llanilgan.

Xalq maktablari, san'at maktablari

Eramizdan oldin taxminan 484(480)—431(425) yillarda yashagan yunon tarixchisi Gerodotning Tarix kitobida qadimgi forslar, saklar, massagetlarning ta'lim-tarbiya tarziga oid muhim ma'lumotlar berilgan. Forslarning eng sharaflaydigan narsasi jasurlikdir, - deydi olim. Shunga ko'ra ular ko'proq o'g'il bolalardan faxrlanganlar. Podshoh ham kimning o'g'li ko'p bo'lsa, unga har yili sovg'a-salomlar yuborgan. Bundan tashqari bolalarning yoshiga ham e'tibor berishgan. O'g'il bolalarni besh yoshdan yigirma yoshigacha faqat uch narsaga: otda yurish, kamondan otish, to'g'ri so'zlikka o'rgatilgan. Bolani besh yoshgacha otasiga ko'rsatmaganlar, u ayollar tarbiyasida bo'lgan. Mabodo o'gil bola vafot etsa, otasining qayg'urmasligi uchun shunday qilganlar. O'g'illar hyech qachon ota-onasiga nisbatan hurmatsizlik qilmaganlar. Ular bunday holatni faqat nikohsiz tug'ilgan yoki tashlandiq bolalardangina kutish mumkin, deb hisoblaganlar. Bundan tashqari, Gerodot forslar uchun yolg'onchilik va qarzdor bo'lish sharmandalik hisoblangan, deydi. Ular daryolarni muqaddas sanaganlar. Shu bois daryo suviga tupurmaganlar, hatto qo'l yuvmaganlar¹. Gerodotning ushbu ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, bizning ajdodlarimiz o'g'il farzandlarini jasoratli, o'z vatanining haqiqiy himoyachisi, kuchli va botir inson etib tarbiyalashga katta e'tibor berganlar. Yigitlar va erkaklarga emas, hatto ayollarning ham jasorat ko'rsatganlari borasidagi fikrlar yunon faylasuflari tomonidan yozib qoldirilgan. Masalan, Plutarx fors ayollari haqida gapirib, shunday voqeyani keltiradi: podshoh Kir forslarni shoh Astiag boshliq midiyaliklarga qarshi kurashga otlantirganda, ular jangda mag'lub bo'ladilar. Fors jangchilari shaharga qarab qocha boshlaydilar. Dushman ularni quvib, shaharga bostirib kirishiga yaqin qolganda, darvozadan ularga qarshi ayollar chiqib keladilar va yoqavayron holda shovqin ko'taradilar: —Ey, noinsof bandalar, qayoqqa qochmoqchisizlar? Endi siz dunyoga kelgan joyingizga qaytib yashirina olmaysizlar-ku! Forslar ayollarning bu hatti-harakatiga dosh bera olmay, qaytib jangga tashlanadilar va dushmani orqaga chekinishga majbur etadilar. Bu voqeyaga xotira sifatida Kir shunday qonun ta'sis etadi: Bu shaharga qaysi shoh qadam qo'ysa, har bir ayolga bittadan oltin sovg'a qilsin. Yuqoridagi misollardan ko'rinib turibdiki, mavjud holatlar hamda shart-sharoitning o'zi yoshlarga otda yurish, kamondan otish borasidagi bilimlarni o'rgatish, shuningdek, ularda jasurlik, to'g'rilik va botirlik xislatlarini tarbiyalash lozimligini taqozo etgan. Shu bois qadimgi ajdodlarimiz bolalarni o'z xalqining erki va yurt mustaqilligining himoyachilari etib tarbiyalaganlar. Plutarxning yana bir o'rinda qayd etishicha, Aleksandr Makedonskiy erli xalqlarga yaqinlashish maqsadida makedoniyaliklar bilan mahalliy xalqlarning urfodatlarini o'zaro uyg'unlashtirishga harakat qilgan. Shu maqsadda u o'ttiz ming bolani ajratib olib, yunon tili va makedoniyaliklarga xos bo'lgan harbiy san'at sirlarini o'rgatishga buyruq bergan. Ana shu maqsadni amalga oshirishga juda ko'p murabbiylar tayinlangan. Yunon alifbosining keyinchalik bu yurtda qabul qilinishi o'sha davrda ko'plab maktablar ochilgani hamda unda erli aholi farzandlari ham o'qitilganidan dalolat beradi. So'g'd yozma yodgorliklari orasida V.B.Xen tomonidan aniqlangan va Eski xatlar nomi bilan yuritiladigan qimmatli manbalar eramizning boshlarida shakllangan so'g'd yozuvi haqida ma'lumot beradi.

Ushbu manbalarni Dunxuan shahri (Sharqiy Turkiston) yaqinidagi savdo qishlog'ida yashagan so'g'dlik tijoratchi (savdogar)larning o'z ona yurtlari Samarqandga yozgan va shaxsiy xarakterga ega bo'lgan xatlar³ tashkil qiladi. Imperator Yan Li (615-617)ning elchisi Vey Szi hisobotlarida ham Samarqand shahrida yo'lga qo'yilgan ta'lim-tarbiya haqidagi ma'lumotlar mavjud. Samarqandning mohir savdogarlari o'g'il bola besh yoshga to'lar ekan, unga savdoni o'rgata boshlaydilar. O'qishni o'rganishi bilan savdo ishlari ham o'rgatilgan. Syuan-Szin nomli boshqa bir Xitoy tarixchisi esa Samarqand aholisining axloq va xulq-odob qoidalariga rioya etishi boshqalarga o'rnak bo'lganligini aytib o'tgan. Bularning barchasi

qadimgi davrlarda bolalarning besh yoshidan o'qitilgani, ta'lim jarayonida ularni amaliy hayotga tayyorlash asosiy maqsad qilib belgiligi to'grisidagi ma'lumotlarni beradi. Bu ma'lumotlar qadimda bolalar o'qitiladigan savod maktablari bo'lganligi va maktablardan tashqari bolalar maxsus murabbiylar tomonidan harbiy-jismoniy mashqlarni bajara olish va muayyan hunar sirlarini o'zlashtirish ishiga jalb etilganligidan darak beradi. Eng qadimgi davrlarda yo'lga qo'yilgan ta'lim-tarbiyaga oid qimmatli ma'lumotlarni biz yana xalq og'zaki ijodi namunalari: afsonalar, qahramonlik eposlari, qo'shiqlar, maqol va iboralarda ilgari surilgan g'oyalardan ham olishimiz mumkin. Chunki xalq donishmandligining yorqin namunasi bo'lgan xalq og'zaki ijodida xalq pedagogikasiga xos bo'lgan tarbiya tajribalari umumlashgan. Ibtidoiy kishilarning tabiat va jamiyat haqidagi tasavvurlari, ular tomonidan amal qilingan urf-odatlar, ijtimoiy munosabatlari mazmuni xalq og'zaki ijodining eng qadimgi janrlaridan biri bo'lgan afsonalarda ifodalangan. Afsonalarning qahramonlari yaxshilikning tantana qilishi uchun yomonlik hamda nurning muqarrar mavjud bo'lishi uchun zulmat bilan kurash olib boradilar, yaxshilik va baxt-saodatga chulg'angan o'lkalarini yaratadilar. Aksariyat afsonalarning qahramonlarini inson sifatida gavdalangan xudolar tashkil etgan. Ibtidoiy tuzum kishilarining orzuistaklari, o'y-fikrlari, maqsad va intilishlarini yoritishga xizmat qilgan afsonalarning ko'pchiligi bizga eng qadimgi yodgorliklar Avesto, Abulqosim Firdavsiyning Shohnoma asarlari orqali ma'lumdir.

“Avesto” Eng qadimgi davrlarning madaniy yozma yodgorligi.

Avesto eng qadimgi yozma ma'rifiy yodgorlik sifatida Eramizdan avvalgi minginchi yillarning o'rtalarida eng qadimgi ajdodlarimiz tomonidan qahramonlik mavzusida juda ko'plab afsona va rivoyatlar yaratilgan bo'lib, ular avloddan avlodga og'zaki va yozma ravishda o'tib borgan. Agar ushbu afsonalar zardushtiylik dinining muqaddas kitobi Avesto asari mundarijasidan o'rin olmaganda edi, biz ular haqida hech qanday ma'lumotga ega bo'lolmagan bo'lardik. Avesto asari kim tomonidan yaratilgani borasida turli qarashlar mavjud bo'lib, mashhur sharqshunos olim e.E. Bertelsning fikriga ko'ra, ushbu asar 1278 yilda Rayd Zardusht ibn Bahrom ibn Pajdu degan kishi tomonidan yozilgan. Mazkur fikr Zardushtnoma dostonida bayon etilgan ayrim fikrlar asosida yuzaga kelgan. Xususan, dostonida Avesto va Zendni Zardusht dunyoga keltirgani, uning tug'ilishi va keyingi hayoti xususidagi ma'lumotlar keltiriladi. Ya'ni, Zardushtnoma Zardusht ibn Bahrom ibn Pajdu (Dostondan parcha) Men pahlaviy deb atalgan yozuvla bitilgan Shohona kitoblardan birini ko'rdim. U asrab kelingandir barcha oqillar va Ustozlar ustozlari mobedlar mobedida. Unda olam hodisalari, ajdodlar Va shohlar ishlari haqda bitilgan. Unda olamga saodatli Zardusht keltirgan Avesta va Zendaning hikoyatlari bitilgan. Shuningdek, Zardushtning onadan tug'ilishi va so'ngra u bilan yuz bergan voqyealar Bandalarchun bu kitob eskidur endi Va hech kim uni o'qiy olmaydi Mazkur doston 1760 yil mashhur fransuz olimi Anketil Dy Perron tomonidan avval lotin tili, keyin esa fransuz tiliga tarjima qilingan. Asarni ingliz tiliga Istvix tarjima qilgan. Keyinchalik asarning F.A.Rozenberg tomonidan qilingan fransuzcha tarjimasi ham e'lon qilingandir. Zardusht ibn Bahrom ibn Pajdu dostonida keltirilgan ma'lumotlarni qanday manbalarga asoslanib bayon etganligi haqida ma'lumot yo'q edi. Lekin tadqiqotchilar dostonni yozishda muallifning ikki muhim manba- Avestoning yo'qolib ketgan Chitradat (o'n ikkinchi) va Spent (o'n uchinchi) nusxalaridan foydalanganligini e'tirof etadilar. Darmsteter Zardusht birinchi inson Gayomard haqidagi afsonaviy rivoyatning afsonaviy qahramoni bo'lib, xalq fantaziyasining mevasidir, deydi. Afsonada hikoya qilinishicha, u jaholat ramzi sanalgan ilon bilan kurashib halok bo'ladi. Undan uch o'g'il qolib, ular uch tabaqa – kohinlar, harbiylar hamda dehqonlar avlodiga asos solganlar. Mavjud manbalar, shuningdek, so'nggi yillarda e'lon qilingan ma'lumotlarga ko'ra zardushtiylik Sharq xalqlari sig'ingan qadimgi dinlardan biri sanaladi. Mazkur dinning asoschisi Zardusht (Sariq to'n egasi degan ma'noni anglatadi) bo'lib, din ham uning nomi bilan atalgan. Zardusht taxminan miloddan avvalgi 570 yilda tug'ilgan bo'lib, 77 yoshida, ibodat qilayotgan paytida dushman qohinlaridan biri tomonidan o'ldirilgan. Zardusht o'z davrida ikki xudolik g'oyasini

ko'tarib chiqadi. Asta-sekin u payg'ambar darajasiga ko'tariladi va o'zini Axura-Mazda, ya'ni, Oliy Tangri elchisi deya e'lon qiladi. Zardusht dunyoni yaxshilik va yomonlik dunyosi tarzida ikkiga bo'ladi. Bu ikki dunyo o'rtasida bir-biriga qarama-qarshi g'oyalar ustuvor bo'lib, ular o'rtasida doimo kurash ketadi. Zardusht tomonidan asoslangan din uning hayotligidayoq ko'plab o'lkalarga yoyiladi. Biroq Zardusht vafot etganidan so'ng zardushtiylik dinining g'oyalari yanada keng yoyila boshlaydi.

Xalq pedagogikasi – empirik bilimlar sohasi sifatida

Xalq pedagogikasi xalq ommasi orasida hukmronlik qiluvchi tarbiyaning maqsadi va vazifalariga bo'lgan qarashlarni ifodalovchi amaliy pedagogik bilimlar va tajribasining sohasidir.

Xalq pedagogikasining tarbiyaviy imkoniyatlari deganda xalq tarbiya tajribasidan joy olgan empirik pedagogik bilimlar, ma'lumotlar, malakalar va ko'nikmalarning zamonaviy maktab va oila tarbiyaviy sistemasida bolalar va o'quvchi-yoshlarni tarbiyalash maqsad va vazifalarini hal etish uchun zarurligi(qulay shart-sharoit yaratishi) tushuniladi.

Xalq pedagogikasining didaktik imkoniyatlari deganda xalq ommasining yoshlarga bilimlar va amaliy ko'nikmalar berish, ularni ijodiy ishlash uslublari bilan qurollantirish, dunyoqarashlarini o'stirish va axloqiy nafosat g'oyalarini egallashlarida qo'llab kelgan empirik pedagogik tajribasini zamonaviy milliy maktab o'qitash jarayonida qo'llash uchun qulayligi tushuniladi. Masalan, milliy amaliy san'atga o'rgatishning xalq orasida tarkib topgan uslubiyotini xalq pedagogikasining didaktik imkoniyatlari doirasiga kiritish mumkin. Xususan, ganch va yog'och o'ymakorligi, zardo'zlik, musiqa asboblari yasash, kulolchilik va boshqa ko'plab amaliy can'at turlarini egallashning xalq ustalari va chevarlari tomonidan tajribada yaratilgan o'z usullari, uslub va vositalari mavjud. Ulardan milliy maktabdagi mehnat ta'limi darslarida yoki to'garak mashg'ulotlarida o'quvchilarga bilimlar va amaliy ko'nikmalar berishda foydalanish mumkin.

O'zbek xalq poetik ijodida bolalarni oilada va bola yashab turgan muhitda insoniy fazilatlarni tarbiyalashning juda uzoq zamonlardan beri davom etib kelayotgan o'ziga xos xilma-xil metod va vositalari mavjud ekanligi ko'rinadi.

Yuqorida aytib o'tilganidek, xalq ijodi ham shu orqali xalq pedagogikasida qo'llaniladigan: tushuntirish, namuna ko'rsatish, odatlantirish (o'rganish, mashq qildirish), iltimos qilish, tilak-istak bildirish, yolvorish-iltijo qilish, maslahat berish, ko'ndirish, undash, ma'qullash, rahmat aytish, duo qilish, olqish (oq yo'l tilash), taqiq qilish, ta'na (gina, o'pka) qilish, mashara - mazax qilish, majbur qilish, tanbeh berish, koyish, qarg'ash, qo'rqitish, uzr so'rash, ont - qasam ichirish, la'natlash, so'kish, urish, kaltaklash metodlari bo'lsa-da, yoshlarning insoniy fazilatlarini tarbiyalashda asosan: o'git-nasihat, ibrat ko'rsatish, ma'qullash va maqtash, alqash, mukofotlash, qoralash - qarg'ish, jismoniy jazo berish kabi metodlardan foydalanilgani ko'zga tashlanadi.

Eng qadimgi yozma manbalarda ta'lim-tarbiya masalalarining yoritilishi.

VII – VIII asrlarda qabr toshlariga turk-runiy yozuvida o'yib bitilgan «Urxun-Enasoy» bitiglarida ham bolalarni vatanparvar, xalqparvar, tadbirkor, uddaburon, oqil qilib tarbiyalash masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Jumladan, Qultegin bitigida turk xalqini uzoqni ko'ra

olmaganligi natijasida Tabg'ach eliga qaram bo'lib qolganligi, kelgusi avlodlar bunday xatoliklarni takrorlamasliklari zarurligi quyidagicha uqtiriladi: «So'zimni tugal eshitgil, keyindagi inim, urug'im, xalqim..... bu so'zlarni yaxshilab eshit, diqqat bilan tingla.... Tabg'ach xalqining so'zi shirin, ipak kiyimi nafis....ekan. Shirin so'zi, ipak kiyimi bilan aldab, yiroq xalqni shu holda birlashtirar ekan... Yaxshi dono kishini, yaxshi alp kishini yo'latmas ekan. Biror kishi adashsa, urug'i, xalqi, uyi, yopinchig'igacha qo'ymas ekan. Shirin so'ziga, nafis ipagiga aldanib, ey turk xalqi, o'lding».

Pedagog olim A.S.Kaldibekovanning fikricha, bu bitigtoshlarda bolalarni baynalmilallik ruhida tarbiyalash masalasiga ham e'tibor qaratilgan. Bitigtoshlarda turk xalqining Tabg'ach xonligiga qarshi olib borgan urushlari ham ifoda etilgan. Biroq turk xonlari (To'nyuquq, Qultegin, Bilga hoqon, Eltarish hoqon) Tabg'ach xonlarining botirligi, siyosatdonligi, ishbilarmonligi, vatanparvar hamda elsevarligini inkor etmaydi. Ayni shu jihatlarni turk xalqida mujassam bo'lishini chin dildan istaydi. Shu bilan birga Tabg'ach xonlarining boshqa xalqlar ozodligi, iqtisodiyoti, madaniy hayotiga xavf solayotgani oshkora ko'rsatib berilgan. Agar ular bu qusurlarni bartaraf etishsa, ular bilan har tomonlama aloqalarni yo'lga qo'yish foydali ekanligi ta'kidlanadi.

Urxun-Enasoy yodgorliklari, Irq yozuvlaril (Ta'birnoma) kabi manbalar bo'lib, ulardan yangi davr kishisini tarbiyalashda foydalanish muhim vazifalardan sanaladi. Eng qadimgi turkiy tilda yaratilgan va turk-rumi yozuvida bitilgan Urxun enasoy bitiklarini —toshlarga bitilgan kitoblar ham deb ataydilar. O'ziga xos xat (yozuv)da bitilgan bu bitiklar eramizning VI-VIII asrlarda yozib qoldirilgan. Toshlarga bitilgan mazkur yodgorliklar ta'lim-tarbiyaga oid qimmatli ma'lumotlarni beradi. Urxun-yenisey yodgorliklari dastlab enisey havzasida, so'ngra Mo'g'iliistonning Urxun daryosi bo'yida topilib, ushbu yozuvlarni 1893 yilda birinchi bo'lib daniyalik olim Vilgelm Tomson o'qigan. V.Tomsondan so'ng olimlar – N.M.Yadrinsev, V.V.Radlovlar mazkur manbalarni izlab topib, o'qishga muvaffaq bo'ldilar. Urxun-yenisey yodgorliklari S.Ye.Malov hamda I.V.Steblevalar tomonidan rus tiliga tarjima qilindi. O'zbekistonda Oybek, O.Sharafuddinov, N.Mallayev, Aziz Qayumov va N.Rahmonovlar Urxun-yenisey bitiklari ustida tadqiqot ishlarini olib bordilar va ushbu manbaning ta'lim va tarbiya ishlarini yo'lga qo'yishdagi ahamiyatini yoritib berdilar. Ma'lumki, eramizning VI asri o'rtalariga kelib, Oltoy, ettisuv va Markaziy Osiyo hududlarida yashovchi turk qabilalaridan iborat Turk hoqonligi davlati tarkib topdi. Bu hoqonlik g'arbdan Vizantiya, janubdan Eron va Hindiston, sharqdan Xitoy bilan chegaradosh bo'lgan. Turk hoqonligi Turkyut davlati deb ham atalgan. Hoqonlik 604 yilda Sharqiy va G'arbiy hoqonlikka ajralgan. Eramizning 745 yiliga kelib esa Turk hoqonligi barham topgan. Turk hoqonligi asosan uch kishi: Bilga hoqon (Mog'iliyon), Kultegin, Tunyukuklar tomonidan boshqarilgan. Bilga hoqon (Mog'iliyon) hoqon, Kultegin – sarkarda, Tunyukuk esa vazir bo'lib, ularning hamkorligida boshqarilgan davlat ushbu davrda ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan taraqqiy etgan. Bitiktoshlarda turk hoqonlarining yurishlari, yurishlar davrida alp kishilar, sarkardalar tomonidan ko'rsatgan jasoratlar, ularning bilimli, mard, xalqparvar ekanliklari bayon etiladi. O'z vatanining mustaqilligi uchun kurashish, xalqni asoratdan olib chiqish, ularning birdamligini ta'minlash hoqonlar Bo'min, Istami, Eltarish, Eltarishning o'g'illari - Bilga hoqon, lashkarboshi Kultegin, ma'naviy otalari Tunyukuklarning zimmasiga tushgani hikoya qilinadi. Masalan, Kultegin bitigida uning ta'rifi berilgan. Kultegin xalqparvar, tadbirkor, xalqning kelgusi taqdirini ham o'ylaydigan jonkuyar sarkarda sifatida ta'riflanadi. U o'z jonidan vatan taqdiri, xalq manfaatini yuqori qo'ygan shaxs. Kultegin Eltarish hoqonining kichik o'g'li. U 713 yil 27 fevralda qirq etti yoshida vafot etadi. Bitiktosh 732 yilda o'rnatilgan. Ushbu bitiktoshda barcha voqyealar Kulteginning akasi Bilga hoqon tilidan hikoya qilinadi. Uning asli ismi Mug'iliyon bo'lgan. Bitigni Kulteginning jiyani Yo'llug' tegin yozgan. Demak, bitigning muallifi ham ma'lum. Kultegin bitigida Bilga hoqonning og'a-inilari va qarindosh-urug'lariga murojaat qilib, ularning xatolari tufayli turk elida ko'p falokatlar yuz berganini bayon etganligi ifodalanadi. Turkiylarning harbiy yurishlari, ularga qo'shni bo'lgan tabg'achlarning bosqinchiligi tufayli xalq boshiga tushgan kulfatlar haqida so'z yuritiladi, shuningdek, xalqning yolg'onchilik, firibgarlik qurboni bo'lganligi ta'kidlanadi: Oltin, kumush,

ichkilik, ipakni shuncha hisobsiz berayotgan Tabg'ach xalqi so'zi shirin, ipak kiyimi nafis ekan. Shirin so'zi, ipak kiyimi bilan aldab, yiroq xalqni shu xilda yaqinlashtirar ekan. Yaxshi qo'shni bo'lgandan keyin yovuz ilmni u yyerda o'rganar ekan. Yaxshi, dono kishini, yaxshi alp kishini yo'latmas ekan. Biror kishi aldasa, urug'i, xalqi, uyi, yopinchig'igacha qo'ymas ekan. Shirin so'ziga, nafis ipagiga aldanib, ko'p turk xalqi o'lding... Turk xalqining ayrimini u yyerda yovuz kishi shunday pishiqlar ekan: yiroq bo'lsa yomon ipak beradi, yaqin bo'lsa yaxshi debo beradi. Ilmsiz kishilar bu so'zga ishonib, unga yaqinlashdilar va ko'plari o'ldilar.